

«Мова народу — найкращий, що ніколи не в'яне й вічно знову розпускається, цвіт усього його життя, яке починається далеко за межами історії. У мові одухотворюється весь народ і вся його батьківщина... У скарбницю рідного слова складає одно покоління за другим плоди глибоких сердечних рухів, плоди історичних подій, вірування, погляди, сліди пережитого горя і пережитої радості, — одним словом, весь плід свого духовного життя народ дбайливо зберігає в народному слові. Мова є найважливіший, найбагатший і найміцніший зв'язок, що з'єднує віджилі, сучасні та майбутні покоління народу в одно велике, історично живе ціле...»¹ — так учив великий педагог К. Д. Ушинський.

Суспільству ніколи не байдуже, як розвивається мова; вивчення мови, піднесення рівня її культури — важлива складова частина комуністичного виховання.

Оскільки в вузах немовних спеціальностей рідко проводиться систематичне вивчення рідної мови, лекції з іноземної мови — майже єдина можливість для студентів ознайомитися з загальним мовознавством, а також збагатити свої знання про рідну мову.

Викладач, прищеплюючи студентам фактичні знання, уміння й навички з іноземної мови, повинен поставити перед собою завдання підвищувати культуру мови взагалі.

«Хто не володіє жодною іноземною мовою, той не розуміє нічого в рідній мові», — справедливо писав Й. В. Гете².

Лише тоді, коли ми розмовляємо іноземною мовою, починаємо повніше, яскравіше, витонченіше відчувати рідну мову; відкриваємо в мові, яку знаємо з того часу, як пам'ятаємо себе, нові ресурси: оживають ідіоми, в усій своїй красі виступає синтаксична своєрідність рідної мови. В свою чергу, успішно засвоює іноземну мову та людина, яка добре, осмислено володіє рідною. Американський лінгвіст Г. Дункель писав, що «добрі лінгвістичні навички в рідній мові сприяють успішному засвоєнню іноземної мови»³.

Студент, який володіє українською та російською мовами, вже має деякі навички перекладу, почуття мови в нього ширше, глибше, завдяки постійному перебуванню в двомовному середовищі. Володіння другою мовою перетворює наявну й у рідній мові, однак, в початковій стадії, можливість висловити те саме поняття різними словесними засобами в універсальну закономірність. На цьому шляху відбувається, за вдалим висловом Л. В. Щерби, звільнення з-під влади символу⁴.

Перша умова в праці викладача — це вимога точного передавання тексту рідною мовою. Завдання не лише в тому, щоб студент зрозумів текст, але й щоб засоби висловлювання в рідній мові були щонайбагатші та найрізноманітніші. Згадується видатний майстер карбованого слова Григорій Косинка, який писав: «Слово — це діамант: то сяє й сміється, то обернеться мутною сльозою, то виблискує яскраво-гнівно або ласкаво, спокійніше, з добротою, то спалахне, мов зірка провідна, яка народжує надії, мрії, сподівання, або веселкою заграє й так бадьоро запалає, неначе вабить, і кличе, й навіть надихає»⁵.

Необхідно виховувати в студентів любов до слова взагалі, розуміння ваги слова, відповідальність за точність, чіткість та чистоту сказаного.

Любов до слова — це, в першу чергу, любов, шана до словників, цих багатих скарбниць культури народу. Студент має звикнути до праці не лише з двомовними словниками — він повинен вважати тлумачні словники рідної мови своїми настільними книжками і в аудиторії, і вдома.

Викладач повинен, хоча б в елементарній формі, використовувати метод зіставлювання. За останні роки серед багатьох важливих питань у радянському мовознавстві розробляється

¹ К. Д. Ушинський, Рідне слово, Львів, 1960, стор. 9.

² Й. В. Гете, Собрание сочинений в 13-ти томах, т. 10, М.-Л., 1937, стор. 115.

³ Dunkel H., Second-Language Learning, Boston, New York- Chicago, 1948, стор. 93.

⁴ Л. В. Щерба, Преподавание иностранных языков в средней школе, М., 1947, стор. 32.

⁵ Про Григорія Косинку. Спогади, К., 1969, стор. 139.

питання про зіставне вивчення мов, що належать до різних систем.

Практика показує, що студенти запам'ятовують краще назви місяців англійською мовою при порівнянні їх з російськими назвами та при зіставлюванні з дуже самобутніми українськими. Візьмімо ряд: July — июль — липень. Самобутність слова *липень* очевидна: в цьому місяці квітнуть липи на Україні. На Гуцульщині цей місяць називають *білень*, бо тоді вибілюють гуцули полотно. Російська та англійська назви беруть свій початок від імені Юлія Цезаря. Або ж: August — август — серпень. І August і *август* — це данина римському імператорові Цезарю Августу. А *серпень* походить від слова *серп* — назви інструмента, яким жнуть.

Інколи випадкові приклади допомагають зробити викладання наочнішим і цікавішим.

Якось у книзі українського письменника В. Коротича «О, Канадо!» трапилось таке речення: «...Мої мамо б любили бачити вас»⁶. В. Коротич наводить слова канадця українського походження Віктора Прудена, який вже настільки асимілювався, що слабо володіє мовою батьків.

Я попросила студентів перекласти це речення англійською мовою — «My mother would like to see you», а тоді пояснити, чому ця людина сказала саме так. Так у зіставленні двох фраз — англійської та української — студенти виявили специфіку певних лексичних та граматичних явищ в обох мовах.

В українській мовній практиці Канади вживають, наприклад, вислів «червоний оселедець»: «Поступок генерала Моргана — ще один *червоний оселедець*». Щоб зрозуміти значення цієї фрази, треба знати, що *червоний оселедець* — це калька англійського фразеологізму «a red herring», який означає «привід для відвертання уваги, для замилювання очей».

Пор. весь фразеологізм — «to draw a red herring across the path» і його вживання в такому реченні: «You know the rude drawings and my alleged abuse of Meadows are only *red herrings*» (Jack Lindsay)⁷. Ці приклади дають змогу відчутти, як грубо, незграбно звучить калька, як уважно треба поводитись із фразеологізмами. Коли трохи згодом у газеті «Morning Star» студенти знайшли статтю про англійський футбол під заголовком «Red herring talk», переклад був для них зовсім легкою справою.

Навчаючи студентів⁸, які вже володіють певним комплексом знань, доцільно використовувати художні переклади. Треба виховувати в студентів ставлення до художнього перекладу як до натхненної праці на найвищому творчому реєстрі, як до одного з засобів збагачення душі цілої нації пересадженням на рідний ґрунт найзапашніших квіток із чудового саду світової культури. Глибоко серйозне, можна сказати, подвижницьке ставлення до своєї праці завжди відзначало майстрів українського художнього перекладу — Івана Франка, Лесю Українку, Михайла Старицького, Володимира Самійленка.

Праця перекладачів несе в собі дух інтернаціоналізму, самою природою своєю вона інтернаціональна. Перекладач сприяє взаємозбагаченню культур, дає своєму народові неоціненні скарби світового мистецтва, мистецтва братніх народів, і водночас своєю роботою він збагачує рідну мову, розвиває й удосконалює її можливості, розширює її діапазон. Гете писав: «Що б не говорили про недоліки перекладацької роботи, праця перекладача була й залишається однією з найважливіших і найдостойніших справ, що зв'язують воєдино всесвіт»⁹.

Варто дібрати відповідні приклади, які переконують студентів у труднощах перекладацької роботи. Взяти хоча б знамениті рядки з Шевченкової «Утопленої»:

⁶ В. О. Коротич, *О, Канадо!* К., 1965, стор. 144.

⁷ Англо-український фразеологічний словник. Склад К. Т. Баранцев, К., 1969, стор. 805.

⁸ Щоб допомогти студентам запам'ятати той чи інший вислів, можна використовувати українську мовну практику Канади, детально опрацьовану проф. Ю. Жлуктенком (див. Ю. О Ж л у к т е н к о , Українсько-англійські міжмовні відносини. Українська мова у США і Канаді, К., 1964).

⁹ З листа Й. В. Гете до Т. Карляйля від 20. VI 1827. Цит. За вид.: «Актуальные проблемы теории художественного перевода. Материалы Всесоюзного симпозиума», М., 1967, стор. 319.

Хто се, хто се по сім боці
Чеше косу? Хто се?...¹⁰ —

де музичний ефект вірша створюється алітерацією, яку надзвичайно важко передати іншою мовою.

Або ж інший приклад: нещодавно львів'янин Роман Федорів опублікував книжку «Колиска з яворового дерева». Спершу може здатися, що заголовок передати англійською мовою дуже легко. Але прочитаємо цю книжку — збірку оповідань про сьогодення галицької землі — і зрозуміємо, що заголовок — чисто символічний. На Гуцульщині матері говорять: «Покладу я тебе, сину, в яворову колиску...» Це означає, що матері бажають своїм синам добра, щастя і мудрості. Отже, *колиска з яворового дерева* — це фразеологізм, ареал дії якого обмежується Гуцульщиною. І передати його англійською мовою, хоча б приблизно, — нелегка справа. Відповідний англійський фразеологізм — *to be born with a silver spoon in one's mouth* або ж інтернаціональні фразеологізми, що англійською мовою звучать: *to be born under the lucky star* (пор. український вислів «народитись під щасливою зіркою»), або ж *to be born with a saul* (пор. український вислів «народитися в сорочці», «народитися в очіпку»), не передають суті заголовка твору Федорова, бо в самому заголовкові вчувається запах Карпат, шум потоків, ввижаються краєвиди тих гір, що звуться синіми, що живуть у серці гуцула піснями. Єдиний спосіб при перекладі — вдатись до дослівного перекладу та супроводити його поясненням суті фразеологізму.

Порівняння перекладу з оригіналом, зіставлювання й порівняння різних перекладів між собою — один із важливих засобів праці над словом, спосіб підвищити культуру мови, посилити відчуття мови, якість, необхідну кожній інтелігентній людині. Варто, наприклад, студентам, які, крім рідної та російської, володіють основами французької та англійської мов, подати рефрен «Інтернаціоналу» в оригіналі:

C'est la lutte finale
Groupons—nous et demain
L'Internationale
Sera le genre humain

і в перекладі українською:

Чуєш, сурми заграли,
Час розплати настав.
В Інтернаціоналі
Здобудем людських прав;

російською:

Это есть наш последний
И решительный бой,
С Интернационалом
Воспрянет род людской;

і англійською мовами:

Proletarians rally
For this final big fight,
Internationally,
All toiling folks unite.

Зробивши дослівний переклад, порівнявши переклади між собою, можна побачити, що найменш буквальний український переклад виявляється наймелодійнішим, чудова музика його рядків вражає. Зіставляючи оригінал та український переклад, знаходимо лише два спільні за змістом слова: «Інтернаціонал» та «людських». Незвичне слово *Інтернаціонал*, завдяки звуковим перегукам та переплетенням, у Ежена Потье оживає, повниться мобілізуючим духом і напругою тому, що всі слова рефрену вступають із ним у взаємодію. Саме це відтворив український перекладач — Микола Вороний. Всі українські слова вплітаються у звучання слова *Інтернаціонал*, і музика не менше, ніж пряма семантика слів,

¹⁰ Т. Г. Шевченко, Твори у 5-ти томах, т. I, К., 1970, стор. 170.

виражає ідею єднання й переможної боротьби¹¹.

Цікаво порівняти два українські переклади заспіву Дж. Г. Байрона до поеми «Шільйонський в'язень»:

Ти, вічний дух розкутого ума,
О воля! «найясніша ти в темниці,
Бо там в людських серцях твої світлиці,
В серцях, що полонила ти сама¹²

та

Довічний духу, ретязем не скутий,
Свята свободо, сяюча крізь тьму!
Хто весь, як ти, любовію натхнутий,
Там притул твій, у серденьку тому¹³.

Зіставляючи ці переклади з оригіналом

Eternal Spirit of the chainless Mind!
Brightest in dungeons, Liberty! thou art,
For there thy habitation is the heart —
The heart which love of thee alone can bind¹⁴...

помічаємо, що поетичний, але вільніший переклад П. Грабовського поступається перед точнішим перекладом Лесі Українки.

Дослівний переклад 87-го сонета В. Шекспіра:

Прощай! Ти задорога, щоб володіти тобою,
й досить добре знаєш свою ціну,
Кошторис якостей твоїх велить тебе зректися,
До того ж, закінчився термін векселям.

У художньому українському перекладі Д. Паламарчука цей сонет дуже популярний:

Прощай, моя короткочасна мріє, —
Ні, не про мене золоті скарби:
Жебрак, що носить латані торби,
Про золото і марити не сміє¹⁵.

Зіставлення та порівняння перекладів з оригіналом показує, що проблема відтворення чисто лексичних художніх засобів (варваризмів, діалектизмів, каламбурів) — найскладніше питання в усій техніці художнього перекладу.

Знайомлячись, наприклад, з оригіналами творів Генрі Лоусона, помічаємо там слова, які не можна знайти навіть у найоб'ємнішому словникові. Ось уривок з оповідання «A Visit of Condolence» — слова хлопця Білла: «Blarst the cops! D'ver think I cares for 'em? Fur two pins I'd fetch a push an' smash yre ole shanty about yer ears — y'ole cow! I only arsked if Arvie lived here! Holy Mosis! carn't a feller ask a civil queschin?»¹⁶. А ось цей уривок українською мовою:

«Най вона западеться, та поліція! Начхав я на неї! Стривай, ось ми тобі зараз покажемо — розтрощимо твою халабудку, а вона тобі на голову я-ак звалиться, то геть-чисто вуха пообриває, корово стара! Я ж бо тільки спитався, чи Арві тут мешкає? Святий Мойсею! Вже не можна й такого чемного питання задати?»¹⁷. Як бачимо, для відтворення стилістичних функцій просторіччя, діалектизмів і вульгаризмів перекладач використовує мовні елементи,

¹¹ О. В. Жомнір, Питання поезики і стилю Шевченка в перекладах англійською мовою. Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук, К., 1971, стор. 37.

¹² Леся Українка, Твори, К., 1971, стор. 92.

¹³ П. А. Грабовський, Твори в 3-х томах, т. I, К., 1959.

¹⁴ The Works of Lord Byron, Complete in Five Volumes, v. 2, Leipzig, 1866, p. 453.

¹⁵ В. Шекспір, Сонети, К., 1966, стор. 117.

¹⁶ Henry Lawson, „Some Day" Tales of Australia, Moscow, 1951. стор. 26.

¹⁷ Генрі Лоусон «Тут місце не для жінки» та інші новели. К., 1970, стор. 68.

що стоять поза нормами української літературної мови. І таке відхилення від норм літературної мови не порушує мовної тканини твору, отже, воно художньо виправдане. Переклад творів, в яких багато діалектизмів, варваризмів і т. ін., потребує особливої творчої уваги і, в першу чергу, чуття мови. Буває й так, що втрати необхідні. Так, твори з гуцульським чи покутьським мовним забарвленням, як правило, втрачають свій колорит у перекладі¹⁸. Втрата, очевидно, велика, але ж діалектне мовлення не індивідуалізує мову певного персонажа, якщо до цієї говірки вдаються й інші персонажі твору.

Питання чистоти, культури мови тісно пов'язане з боротьбою проти засмічення мови варваризмами, жаргонізмами; воно невіддільне також від умілого, вправного використання іноземних слів. Необхідно завжди пояснювати студентам доцільність уживання того чи іншого іншомовного слова.

На яскравих прикладах можна показувати усвідомлення історії слів як довгу поему з найрізноманітнішими переходами та змінами. Так, слово *культура*, яке зустрічаємо в дуже багатьох мовах, запозичене з латинської мови, в якій воно означало «оброблене поле». Слово *вокзал* веде своє походження від англійського Vauxhall — власної назви місцевості в Англії, звідки вирушив перший поїзд у цій країні.

Так, на основі багатьох прикладів треба виховувати у студентів усвідомлення того, що кожна мова — це, з одного боку, сукупність типових, тільки їй притаманних, своєрідних ознак, а, з другого, — це є єдність, що має категорії, спільні для багатьох мов. Так поступово з'являтиметься почуття відповідальності за чистоту своєї мови, турботливе та уважне ставлення до слова.

¹⁸ Для прикладу див.: Vasyl Stefanyk, *The Stone Cross*. Translated by Mary Skrypnyk «The Ukrainian in Canadian», May, 1971, p. 72-83.